

illeti: sokféle irányzat elfogadása megintcsak nem koalíció, hanem az irodalmi élethez tartozik és demokratizmusának felel meg.

Hogy keveredett az irodalompolitika és a tulajdonképpeni politika, az nem ok arra, hogy az értékelésben összekeverjük őket. Hanem inkább az árnyalt megkülönböztetést igényli. Tudom, ha mindezzel foglalkozik a szerző, akkor megnő a könyv terjedelme. Esetleg meg is bomlott volna annak aránya. Az egyszerűsítéseket azonban így inkább el lehetett volna kerülni. (*Akadémiai.*)

TORDAI ZÁDOR

Kővágó László: A magyar kommunisták és a nemzetiségi kérdés

Az Osztrák—Magyar Manarchia fél évszázados történetével foglalkozó kiadványok bőségesen elemzik a monarchia mindkét felének gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális viszonyait, de különösen a magyar történetírásra jellemző, hogy a nemzetiségi kérdéstről milyen kevés *időtálló* mű jelent meg. Ami az első világháború utáni időszakot illeti, a Horthy-korszak történetírása bővelkedik ugyan résztanulmányokban, de olyan — főleg marxista munkákat, amelyek azt vizsgálnák, hogy a monarchia romjain létrejött úgynevezett utódállamokban — és Magyarországon — miképpen alakult a nemzetiségek helyzete és milyen elvi politikát folytattak ezekről a kérdésekről a közép-kelet-európai régióban működő kommunista pártok, alig találhatunk. Főleg olyan tanulmányok hiányoznak, amelyek a komparasztika módszerét alkalmazva vették volna szemügyre a Versailles környéki békék utáni korszakot, vizsgálva e régióban a nemzetiségi kérdés vonatkozásában is a második világháborúhoz vezető utat.

Amikor a kezünkbe vettük Kővágó László könyvét és a címre tekintünk, abban reménykedtünk, hogy ez a mű lényeges hozzájárulást kíván adni az említett hézagpótló munkálatokhoz. Sajnálatosnak kell azonban tartanunk, hogy Kővágó könyvének címe bizonyos félreértésre ad okot. Ugyanis „A magyar kommunisták és a nemzetiségi kérdés” cím alatt az olvasó a magyar kommunisták körét nem csupán a trianoni Magyarországra korlátozva képzelel. A szerző ugyanis figyelmen kívül hagyja vizsgálódásai során az erdélyi, a felvidéki, általában az utódállamok területein működő magyar kommunisták (köztük olyan neves személyiségek, mint Balogh Edgár, Bányai László, Fábry Zoltán, Gaál Gábor, Ilku Pál, Józsa Béla, Kovács Endre és mások) állásfoglalásait, és általában a nemzetiségi kérdéstről szóló csehszlovákiai, romániai, jugoszláviai magyar nyelvű kommunista irodalmat.

Kővágó László monografikus igényű munkáját még így is jelentős vállalkozásnak kell tartanunk, amely — a maga önként vállalt korlátai ellenére is — hézagpótló jelentőségű, és olyan reményeket ébreszthet az olvasóban, hogy a szerző a jövőben képes lesz a fenti igény kielégítésére is.

Könyve első részében a szerző a pártalakítás és a Tanácsköztársaság időszakát vizsgálja. Bemutatja a Kárpát-medence nemzetiségi viszonyainak alakulását az első világháborúig, továbbá a Károlyi-korszak és a Tanácsköztársas-

ság nemzetiségi feladatokkal kapcsolatos elméleti és gyakorlati tevékenységét, valamint a nemzeti kérdés és az internacionalizmus összefüggéseit.

A magyarországi nemzetiségi viszonyokkal foglalkozva, a szerző ismerteti az 1910-es népszámlálás adatait is, amelyek megbízhatóságában kételkedik, de csak olyan általános — és nem csupán arra az időre érvényes, hanem a jelenben is előforduló — kritikai észrevételt tesz, hogy például „a nemzetiségre való rákérdezés módszere” torzította el a népszámlálás eredményeit.

Nem kívánjuk minden áron védeni az 1910. évi népszámlálás adatait, de úgy véljük, hogy a szerző nem vesz figyelembe egy sor fontos jelenséget. Főleg azt, hogy a századfordulón rohamos gyorsasággal ment végbe a történelmi Magyarországon az urbanizáció és ezzel párhuzamosan a magyarságba olvadás, az asszimiláció folyamata. Ebben a vonatkozásban csak utalni kívánok a tízkötetes Magyarország történetének 7/1. kötetére (413—419. old.), amely ezeket a folyamatokat — a kivándorlással együtt — részletesen tárgyalja. Ha mégis bírálható az 1910-es népszámlálás, akkor ennek az volt az oka, amit Dávid Zoltán így fogalmazott meg egyik kitűnő tanulmányában: „A két nép és két nyelv között ingadozó lakosok spontán mérlegelésénél jelentkezett az államhatalom nyelvének bevallása felé húzó erő.” (Dávid Zoltán: A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene: Valóság, 1980. augusztus, 18. old.) — Végül pedig hadd említsem meg, hogy mind az első világháború utáni béketárgyalásokon, mind pedig a két bécsi döntés alkalmával figyelembe vették az 1910-es népszámlálás adatait...

A szerző rátérve az első világháború utáni összeomlásra, elmondja az ismert eseményeket: az utódállamok létrejöttének körülményeit. Ez a periódus alkalmat szolgáltathatna a szerzőnek arra, hogy ne csak Jászi nemzetiségi politikájáról adjon képet, hanem a területi kérdésekkel kapcsolatban felvesse személy szerint Károlyi Mihály felelősségét. Igaz ugyan, hogy elmarasztalja Károlyit, mert kormánya első ülésén — a kormányprogramot ismertetve — meg sem említi a nemzetiségi kérdés súlyosságát. Ennél azonban sokkal nagyobb mulasztása Károlynak és kormányának, hogy 1918 kritikus őszén — amikor még a katonai fajt accompli-k lehetőséget biztosítottak volna legalább a szintizta magyar területek megvédésére és megtartására, Károlyiék szinte hozzásegítették imperialista szomszédainkat területrabló akcióik sikeres végrehajtásához. Ugyanis Károlyi Mihály hite a wilsoni pacifizmusban, a nemzetek önrendelkezési jogában (ami a legyőzöttekre is érvényes!), és az igazságos békében, illúzióknak bizonyult, és csak arra volt jó, hogy lefegyverezze az országot a szomszédok támadásaival szemben. Jellemző Károlyi illúzióira, hogy a Függetlenségi és 48-as Párt gyűlésén még 1918. december 30-án is e szavakkal foglalta össze külpolitikai koncepcióját: „Külpolitikánkat a wilsoni elvekre alapítom. Nekünk egy elvünk van: Wilson, Wilson és harmadszor is Wilson.” (Pesti Hírlap, 1918. dec. 31.) Ehhez tudnunk kell, hogy az Egyesült Államok elnöke ekkor már közel két hónapja bukott politikusnak számított, mert a novemberi választások során pártjával együtt csúfos vereséget szenvedett, és eszméi többé nem játszhattak szerepet az ántánt döntéseiben. Kővágó minderről hallgat és csak Károlynak 1919. március 2-án, Szatmárnémetin elmondott beszédét idézi, amikor Károlyi már elkésve döbben rá: mit ér a gyakorlatban a wilsoni pacifizmus és önrendelkezési jog. A honvédő háború meghirdetésével 1919 márciusában Károlyi már igen csak elkésett...

A Tanácsköztársaságot bevezetendő, a szerző részletesen taglalja: milyen szerepet játszott a nemzetiségi kérdés a kommunista pártalakítás időszakában.

Majd azokkal a főleg csehszlovák és jugoszláv nézetekkel foglalkozik, amelyek még napjainkban is elferdítik a Magyar Tanácsköztársaság célkitűzéseit a szomszédokkal kapcsolatban, és alaptalan módon azzal vádolják meg a tanácskormányt, hogy a területi integritás álláspontjára helyezkedett.

Elsősorban elvi jelentősége van annak, amikor a szerző felveti a kérdést a Tanácsköztársaságról: „nemzeti állam, vagy államszövetség?” A Tanácsköztársaság alkotmánya ugyanis kimondja: „A Tanácsköztársaság szabad népek szabad szövetsége.” Habár a proletárállam rövid, 133 napos fennállása alig tette lehetővé a gyakorlat próbáját, mégis igaza van Kővágónak, amikor hangsúlyozza: a különböző nemzetiségek képviselőiből álló Magyarországi Nemzetközi Szocialista Föderáció nemzeti szekciói is föderatív szocialista államszövetség megteremtését tartották szem előtt.

Kővágó külön fejezetet szentel a Szlovák Tanácsköztársaságnak, ezzel is jelezve, hogy a szlovák proletárállam Tanács-Magyarországhoz, valamint a polgári demokratikus Csehszlovákiához való viszonya elvi jelentőségű kérdés. Idézi a cseh származású Antonin Janouseknek, a Szlovák Tanácsköztársaság elnökének a kikiáltás előtti napon megjelent cikkét, amelyben a „Magyarországgal és Ukrajna-Oroszországgal” föderatív egyesült csehszlovák tanácsköztársaság megalakításáról ír. Csak egyetlen kérdést kerül meg a szerző: nem tájékoztatja az olvasót arról, hogy a Szlovák Tanácsköztársaság milyen területet foglalt magában. Azért tartjuk ezt lényegesnek, mert már a párizsi béketárgyalásokon nagy vitát váltott ki Szlovákia földrajzi fogalma (lásd Ormos Mária könyvét: Padovától Trianonig. Bp. 1983., Kossuth), és egyébként is a szlovák történetírással vitázva, a magyar historikusok számos esetben kénytelenek szóvá tenni azt az anakronisztikus álláspontot, amit Szlovákia fogalmáról képviselnek. Arról van ugyanis szó, hogy a Trianonban kialakított Szlovákia területét nemcsak földrajzi, hanem történeti fogalomként is visszavetítik az egész ezeréves együttélés folyamatára. Részben ugyanezt teszik egyes szlovák és cseh szerzők a Szlovák Tanácsköztársaság területi elhelyezkedésével foglalkozó írásaikban is. Éppen ezért kell kifogásolnunk, hogy Kővágó a magyar Vörös Hadsereg felvidéki hadjáratáról szólva, „szlovákiai győzelmek”-ről ír (127. old.), holott a magyar marxista történetírásban már régen elfogadott elv: a trianoni béke megkötéséig — nemzetközi jogilag még nem lévén eldöntve a területi kérdés — a régi szóhasználat a helyes, tehát nem Szlovákia, hanem Felvidék.

A szerző „Nagy nemzetközi egységek, vagy kis nemzeti államok?” című fejezetében összehasonlítást tesz az orosz bolsevikok és a magyar kommunisták felfogása között, és elmarasztalja Kun Béláékat, mert egy közép-európai föderatív államszövetségre törekedve — Leninnel szemben — nem vették figyelembe a nemzetek önrendelkezésének az elszakadáshoz is való jogát. Kővágó ezt azzal magyarázza, hogy bár a magyar kommunisták elvetették a területi integritás elvét és a magyar szupremácia gondolatát a Kárpát-medencében, valójában azért álltak ki egy államszövetség létrehozása mellett, mert ezáltal „a háború elvesztése miatt várható gazdasági és területi veszteség elkerülhetőnek, vagy kevésbé súlyosnak ígérkezett”. (Kővágó: 125—126. old.) Most nem beszélve arról, hogy — mint maga Kővágó írja — Leninnel szemben a bolsevik többség például elvetette Ukrajna elszakadását Szovjet-Oroszországtól (Lenin Összes Művei, 40. k., Kossuth K., 18—19. old.), és csupán Finnország különállására került sor, a törekvést a Magyarországi Szövetséges Tanácsköz-

társaság kialakítására sem elvi, sem gyakorlati szempontból nem lehet kifogásolni.

Kövágó könyvének második — és egyben legterjedelmesebb — része a Tanácsköztársaság megdöntésétől a második világháború végéig terjedő időszakig terjed. A Párizs környéki békék hatására kialakult kelet-közép-európai nemzetiségi viszonyok, a magyar ellenforradalmi rendszer nacionalista, sovinszta, irredenta politikájának vázolója után ismerteti a Kommunista Internacionálé húszas évekbeli nemzetiségi koncepcióját, és az illegális KMP álláspontját a trianoni békéről.

A szerző érdeme, hogy magyar olvasóközönség előtt először tárja fel a Komintern nagy jelentőségű határozatait a nemzeti-nemzetiségi kérdéstről, s ha az események sok tekintetben túl is szárnyalták ezeket a rezolúciókat, máig tartó elvi jelentőségük elvitathatatlan. A Kommunista Internacionálé álláspontját a nemzetiségi kérdésben a II. kongresszusnak a nemzeti és gyarmati kérdéstről szóló tézisei alapozták meg. A tézisek 3. pontja megállapítja, hogy a világháborút mindkét oldalon a népek felszabadításának és a nemzeti önrendelkezési jog érvényesítésének frázisai leplezték, viszont mind a breszt-litovszki (Szovjet-Oroszországra vonatkozó) és a bukaresti (Romániát érintő), mind pedig a versaillesi békeszerződések megmutatták, hogy „a győztes burzsoázia mennyire ceremóniák nélkül határozza meg a nemzeti határokat, saját gazdasági előnyének megfelelően. A burzsoázia számára a nemzeti határok is a kereskedelem tárgyává váltak.” A határozat a továbbiakban aláhúzza, hogy a mesterségesen szétszakított nemzetek egyesítése megfelel a proletariátus érdekeinek, de az igazi nemzeti szabadságot és egységet csak forradalmi harc és a burzsoázia legyőzése útján lehet elérni.

Kövágó kifejti, hogy a Komintern nemzetiségpolitikai koncepciójának vizsgálatához a legtöbb anyagot az V. kongresszus adta, amely 1924. június 16. és július 6. között tanácskozva, külön napirendi kérdésként vitatta meg a nemzeti kérdést. E napirend előadója, az ukrán D. Z. Manuilskij, referátumában kifejtette, hogy Európa nemzeti kisebbségekkel rendelkező országaiban élődtek a konfliktusok, amelynek fő oka; hogy a Párizs környéki békeszerződésekkel „balkanizálták” Közép-Európát, és hozzátette: „A nagy, egyöntetű gazdasági területtel rendelkező birodalmak helyébe soknemzetiségű szétszórt-ságot hoztak létre, úgynevezett nemzeti államok kialakításával.” A problémákat részletezve, Manuilskij ismertette a Román Kommunista Párt álláspontját az *önálló Erdély* megalakításának tervéről — szemben az erdélyi magyarok irredenta törekvéseivel. Majd a vita utáni zárszavában bírálta a Csehszlovák Kommunista Párt nevében felszólaló Karl Kreibichet, mert a Csehszlovákiában ténylegesen létező nemzetiségi kérdést a szocialista forradalomig *elodázni* kívánja. Éppen ezért a kongresszus kimondta: *a CSKP-nak meg kell hirdetni a nemzetiségek számára az önrendelkezés jelszavát, beleértve a különválást*, és támogatva a szlovákok függetlenségi harcát. Azonban a Komintern Elnöksége még az év októberében a kongresszusi határozatokhoz fűzött magyarzatában enyhítette a fenti formulát és kiadta *a nemzeti államok föderatív egyesülésének jelszavát*.

Külön figyelmet érdemel a Komintern határozata a magyar kérdésben, amit Kövágó szó szerint ismertet (172—173. old.). E szerint: „A kongresszus szükségesnek ismeri el a kommunista munka fokozását a magyarok között a Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia által megszállt területeken, valamint azt, hogy ezen országok kommunista pártjai *tűzzék ki a magyarok önrendelke-*

zési jogának jelszavát, beleértve különválásukat a megszálló államok keretéből". — Mint említettem: ezeknek a határozatoknak még akkor is nagy elvi jelentőséget kell tulajdonítanunk, ha — a többi határozatokkal együtt — különböző okok miatt nem valósulhattak meg. Ismerve ugyanis a nemzeti-nemzetiségi kérdéskomplexum — még a szocialista országokban is — máig megoldatlan problematikáját, nem szabad lebecsülnünk e határozatok elvi fontosságát és sok tekintetben útmutató voltát.

Egyébként, hogy az újjáalakult Kommunisták Magyarországi Pártja hogyan vélekedett a magyar békeszerződésről, azt a párt Budapesten 1923-ban, vagy 24-ben kiadott röpiratának címe is elárulja: „Adalékok a trianoni rablóbéke megszületéséhez.” Ebben az összefüggésben nagyon érdekesek Révai József cikkei Trianonról, amelyeket a szerző ugyancsak ismertet könyvében. Révai a két világháború közötti időszakban homlokegyenest ellenkező álláspontot vallott Trianonról, volt úgy, hogy látványos önkritikára kényszerülten... Révai az Új Március 1925. évfolyamában megjelent írásában (Trianon—Genf—Moszkva) kifejti, hogy a Trianon elleni küzdelem annak a harcnak egyik része, amelyet a nemzetközi munkásság a „versailles-i rabló békeszerződések” ellen folytat. Ezt követően a KMP I. kongresszusán, 1925. augusztusában Kun Béla úgy veti fel referátumában a nemzeti kérdést, mint amit „Magyarországnak a trianoni béke által előidézett megcsonkítása hívott életre”. Gyakorlati jellegű, konkrét határozatot nem hozott a kongresszus. Joggal idézi Kővágó Szabó Ágnesnek az I. kongresszusról szóló tanulmányából az alábbiakat: „Elvben elítélte a versailles-i békét, nem adott azonban elég útmutatást a pártnak ahhoz, hogy harcoljon napi agitációs munkájában az igazságtalan, imperialista béke ellen.” (Szabó Ágnes: A Kommunisták Magyarországi Pártjának újjászervezése, 1919—1925. Kossuth K., 1970, 197. old.)

A fentiekkel ellentétben a magyar kommunisták harcoltak az ellenforradalmi rendszer revíziós politikája ellen, különösen amikor az úgynevezett Rothermere-akció ennek nemzetközi háttérrel biztosított. A Komintern Elnöksége azonban később, 1929 őszén — mint Kővágó írja — a KMP tagságához írt nyílt levelében elítélte a KMP „Le a revízióval!” jelszavát, amely Révaitól származott. A párt már akkor is neves ideológus, önbírálatot gyakorolva, kifejtette, hogy a Trianon elleni forradalmi harcot egybe kell kapcsolni a nacionalizmus elleni küzdelemmel, mert csak így lehet elkerülni, hogy a párt ne kerülhessen egységfrontba az uralkodó osztállyal. A küzdelem sikerének záloga — tette hozzá Révai — a cseh, a román, a jugoszláv munkássággal kialakítandó szövetség. (Révai önkritikus cikke: Harcoljon-e a Kommunisták Magyarországi Pártja Trianon ellen? Új Március 1929, 8—11. sz. Ugyanott a Komintern Elnökségének nyílt levele a KMP tagjaihoz.)

A szerző az esemény jelentőségének megfelelően irányítja a figyelmet a Komintern VII. kongresszusára, amelyre 1935. július 25. és augusztus 20. között került sor Moszkvában. A nemzetközi kommunista tanácskozás a nemzetiségi kérdést is új módon vetette fel, miután meghirdette a népfrontpolitika gondolatát a fasiszta veszéllyel szemben. A KMP még a világgazdasági válság időszakában, 1932 decemberében, határozatot hozott a Trianon elleni harc fokozásáról és a KIMSZ-et is arra utasította 1933 februárjában, hogy forradalmi módon küzdjön „az imperialista békeszerződések ellen, a szociális és nemzeti felszabadulásért”. Kővágó azonban jogosan bírálja a KMP nemzetiségi politikájának úgynevezett „féloldalas” jellegét: hogy csupán a szomszéd országokban élő kisebbségek problémáival foglalkozik és mellőzi a magyarorszá-

gi nemzetiségek helyzetével kapcsolatos állásfoglalást. Ilyen előzmények után mentek el a KMP küldöttei a Komintern VII. kongresszusára, amelynek határozatait Kun Bélának nem tették valójában magukévá. A meghirdetett új irányvonal ugyan önkritikus magatartásra készítette a magyar küldötteket, de — mint Kővágó írja — a KMP vezetése tovább folytatta a Trianon-ellenes hangvételű politikát. Csak a KMP ideiglenes, új vezetőségének 1936. évi júniusi határozata, valamint a Komintern titkárságának 1937. márciusi állásfoglalása szakított a KMP addig folytatott nemzetiségi politikájával. A szerző sorra véve mind a KMP, mind a Komintern ide vonatkozó döntéseit, kellően érzékelteti az olvasóval azt a változást, ami a német fasizmus és Hitler hatalomra jutása után bekövetkezett a nemzetközi helyzetben, és így a nemzetiségi kérdés értékelésében. Ugyanis az 1936—37-es határozatokból kiderül: a növekvő német és olasz agressziós veszély miatt — amelynek egyik éle a békeszerződések ellen irányult — a kommunista pártok, (különösen a magyar párt) nem kerülhettek olyan helyzetbe, hogy változatlanul a tianoni békeszerződés revízióját hangoztassák, és így valójában segítsenek a tengelyhatalmaknak háborús terveik megvalósításában. Joggal hangsúlyozza ezért Kővágó: „Nehéz próbát kellett kiállniuk a párt nemzetiségpolitikai jelszavainak 1937—1938-ban, abban a magyarországi népfrontkísérlésben, amelyet a Márciusi Front nevű szellemi mozgalom jelentett, amelyben kommunista fiatalok is részt vettek.” (223. old.) Ugyanis a Márciusi Front programjának 12. pontja a revízióról is szól, hangsúlyozva a Duna-völgyi népek számára az önrendelkezési jog tiszteletben tartását, „és minden nagyhatalmi imperializmusnak a Duna völgyéből való kirekesztését...”

Az eddig tárgyaltakhoz képest sokkal ismertebb, amit a szerző a területgyarapításokkal kapcsolatos pártállásontról szóló fejezetben ír. Ebben szó esik a Prágában megjelent Dolgozók Lapja cikkein kívül Révai Józsefnek a párizsi Szabad Szóban publikált írásairól. De figyelmet szentel a szerző Nagy Imre cikkének is, ami 1938 nyarán a moszkvai Uj Hangban jelent meg.

Gyakorlati téren a KMP a területgyarapodások után új helyzettel találta magát szembe, miközben különösen a felvidéki és az erdélyi kommunistákkal (Schönherz Zoltán, Skolnik József, Balogh Edgár, Józsa Béla, Nagy István stb.) meg is erősítette sorait. Habár még így sem volt képes a párt befolyásolni a történelem hazai menetét, legalább a háború utáni programtervezet kidolgozásával igyekezett irányt szabni 1944 októberében a kommunisták és az egész antifasiszta front tevékenységének. Kővágó idézi a programtervezet 9. pontját, amely felsorolja az egyenjogúságból következő nemzetiségi jogokat és hangsúlyozza: a vitás területi kérdéseket, az államhatárok megvonását a nemzetiségi jogok tiszteletben tartása és megadása mellett, viszonyossági alapon és békés úton kell rendezni. E megfogalmazásból kiderül, hogy a tervezet készítői: Rajk és Kállai — másfajta béketárgyalást és békeszerződést vártak a területi kérdésekben, mint ami bekövetkezett...

Kővágó munkájának harmadik része az ország felszabadulását követő korszakon kívül kitekintést nyújt a szocialista építés eddig eltelt időszakára. Bemutatja az MKP nemzetiségi politikájának fő vonalait a két munkáspárt egyesüléséig, a pártnak az áttelepítésekről és a békeelőkészítés kérdéseiben vallott álláspontját, végül vázolja az 1948-tól napjainkig eltelt időszak jellegzetességeit. Jelenkor-történetről lévén szó, érthető, hogy ez a „kitekintés” több mint három évtized eseményeire, még csak vázlatosnak sem tekinthető.

A magyar kommunistáknak a nemzetiségi kérdésben vallott nézeteit, pártállásfoglalásait az 1918 novemberi pártalakítástól kezdve szinte napjainkig végig kísérő kiadvány — különösen a két világháború közti időszakra vonatkozóan — rendkívül gazdag tényanyagot, eddig jórészt ismeretlen forrásokat tartalmaz, és — minden hiányossága ellenére — nem csupán hézagpótló jelentőségű, hanem alapul szolgálhat egy ennél sokkal elemzőbb, monografikusabb mű megírásához. (Kossuth.)

VÍGH KÁROLY

Újváry Zsuzsanna: „Nagy két császár birodalmi között”

A XVI. század végének és a XVII. század elejének eseményeit bemutató *Magyar História*-kötet méltán kapott a külpolitikai helyzetre utaló címet: a valóságos helyzet okán is, hiszen Magyarország erős nagyhatalmak közvetlen, egymást keresztező érdekkörébe került — s a kort bemutató *könyv* eszmei alapot is a külpolitikai meghatározottságok felismertetése és bemutatása alkotja.

A török birodalom a Buda elfoglalását (1541) követő fél évszázad alatt alakította ki a maga, szinte feltartóztathatatlanul növekvő hódoltsági területét. Hódításainak ütemét, intenzitását, a függetlenedő erdélyi fejedelemség ügyeibe való beleszólását a magyar politika, a magyarországi katonaság csak részlegesen tudta befolyásolni, a döntések abban a Konstantinápolyban születtek, ahol a perzsa háborúk sikereit és kudarcait, a francia király szövetségkereső ajánlatait és nem utolsósorban a magas porta színe elé gazdag ajándékokkal járuló Habsburg-követek mondókáit egyaránt figyelembe vették. A másik birodalom, a Habsburgoké, ha nem is volt ennyire centralizált, de ugyancsak több világrészre figyelően alakította magyarországi politikáját. Amerika, Németalföld, Itália éppúgy a megtartandó területek közé tartozott, mint a keskeny sávra korlátozódó, elszegényedő, inkább csak virtuális magyar királyság. De annyi bizonyos, hogy e két nagyhatalom között tartós együttműködés nem jöhetett létre, hosszú időre szóló békekötésük is csak ideiglenes lehetett — s e két hatalom legfontosabb szárazföldi ütköző zónája Magyarországon át húzódott. Szörnyű pusztulás, számtalan tragédia volt ennek az ára Magyarország számára, de a balkanizálódástól vagy germanizálódástól ezen a szörnyű áron mekedett meg az ország.

Újváry Zsuzsanna összefoglalásának fő érdeme a külpolitikai feltételrendszer, majd annak alakulásának elemzése. Nagyjából az 1590—1629 közötti évekre súlyozó előadása pedig éppen annak realitását emeli ki e végső soron felfelé ívelő korszak bemutatásával, hogy volt bizonyos lehetőség a „köztes” helyzet kihasználására, s voltak akik felismerték és ki is aknázták ezeket a lehetőségeket. A két birodalom közötti kiszolgáltatott helyzet másfél évszázadon keresztül határozta meg a magyar politikai törekvéseket, s a lehetőségek végzetes beszűkülését e másfél évszázad során az e korszakot éppen kettéosztó